

Beschouwing over CBS Satellietrekening Cultuur & Media

Betooq voor bijeenkomst van de Boekmanstichting, 28 oktober 2021, Amsterdam
Bastiaan Vinkenburg, Sectorleider Kunst & Cultuur, Berenschot

Persoonlijke introductie

Dank voor de uitnodiging, Jan Jaap, om hier over cijfers te praten. Toen ik in 2008 bij Berenschot begon, na eerdere werkervaring binnen en buiten de cultuursector, werd ik al snel gezien als de man van de cijfers. Ik kreeg jaarlijks de vloer bij het Paradiisodebat van de Uitmarkt in Amsterdam. Paradiiso! Hoeveel mensen in de cultuursector dromen er niet van om op dat podium te staan. Ik presenteerde daar feiten en cijfers over cultuurbeleid, in het bijzonder de overheidsuitgaven. Vanaf 2013 zouden die cijfers flink gaan veranderen. De bezuinigingen van Zijlstra en in zijn spoor veel provincies en gemeenten kregen toen vorm. Het viel samen met het moment waarop het CBS de overheidsuitgaven voor cultuur niet meer onderzocht en niet meer publiceerde. Mijn bron viel weg.

En toen ik in 2012 voor de vijfde keer het podium van Paradiiso betrad, hoorde ik iemand op het balkon zeggen: "heb je hem weer met zijn trucje." Dat was ook voor mij het moment om mijn bakens te verzetten, en heb ik me meer gericht op de waarde, betekenis en sinds kort ook impact van cultuur. Wat daarbij opvalt: hoe interessant waarde ook is, met cijfers krijg je veel meer media-aandacht, en dat is ook van betekenis voor de sector! Als onderzoeks- en adviesbureau willen wij de combinatie benutten. Wij zoeken de verhalen achter de cijfers, en wij leggen de cijfers onder de verhalen. Zo dragen de cijfers bij aan waarde, betekenis en impact.

Ik ben gevraagd om hier een reflectie op de Satellietrekening te geven vanuit mijn adviespraktijk voor de cultuursector. Ik ga eerst in op het instrument, dan op het belang van deze cijfers, in het bijzonder de overheidsuitgaven aan cultuur & media, en ten slotte op de duiding van die cijfers. Ik wil aangeven welke cijfers ik goed kan gebruiken en of deze satellietrekening een goede bron voor mijn advieswerk is. Ik waarschuw en excuseer me richting Andries Kuipers van het CBS dat ik best kritisch hierover ben.

Eerst: de Satellietrekening als instrument

Welk beeld roept de satellietrekening bij mij op? In elk geval heel hoog boven de cijfers gaan hangen, buiten de dampkring, of zo u wilt, boven de turbulentie van het veld zelf. Het duurt met die afstand ook lang voordat de data weer terug is. Maar dan krijg je wel mooie beelden. Kijkend naar de satellietrekening als geheel, vallen mij de volgende aspecten op, waarbij ik deze beeldspraak volhoud:

- A. **Tijd** - *de satelliet zit er niet dicht op*. De eerste editie betreft 2015, en kwam uit in 2019, de tweede gaat over 2018 en het is inmiddels 2021. Het proces gaat dus iets sneller, maar de achterstand blijft erg groot. We zijn alweer wat crises verder. Dat is verklaarbaar maar het maakt de relevantie wel wat kleiner. Zoals Jan Jaap tegen mij zei in de voorbereiding: het liefst wil je *real time data*.
- B. **Scope** - *de satelliet geeft een heel breed beeld maar met onscherpe randen*. De definitiekwestie over wat Cultuur & Media omvat, is niet beslecht. Dat geeft niet, zolang je het maar helder toelicht. Het heeft wel gevolgen voor wat mensen met de informatie doen, daar kom ik zo op terug. Dat de definitiekwestie complex én van alle tijden is, heeft het Sociaal Cultureel Planbureau mooi beschreven in Het Culturele Leven. Ook de Monitor Creatieve Industrie gaat hierop in. Daar zal Paul Rutten straks vast meer over zeggen.
- C. **Data** - *er komt heel veel data uit*. Dat is genieten voor onderzoekers. Het document staat vol met economische termen die ook goed worden toegelicht. Ik twijfel of het tot beter inzicht en begrip leidt. Dit is een sector met weinig economen; ik ben ook maar een werktuigbouwkundige. Daar zit een risico in: data lijken mensen veel houvast te bieden maar dat is vaak maar schijn.

Nu over het belang van deze cijfers

Het is een beetje makkelijk om dit soort kritiek te leveren. Ondanks bovengenoemde kanttekeningen, zie ik dat cijfers op dit niveau gretig worden gebruikt. Het CBS is ook een onbetwiste bron, die dus door alle spelers in het veld hoog wordt aangeslagen. De cijfers worden benut door politici en bestuurders, bijvoorbeeld bij Tweede Kamervragen, door instellingen en belangenbehartigers zoals de Taskforce Culturele en Creatieve Sector, en door ondersteuners en adviseurs, waaronder de Raad voor Cultuur. Welke getallen zie ik dat zij in hun praktijk gebruiken?

- A. **Geld** – cultuur & media vormen een wezenlijk onderdeel van het Bruto Binnenlands Product: 3,4%. Zo'n gegeven zie je vaak terug in stukken en discussies. Twee keer zo groot als de landbouw, hoor je de lobbyisten roepen. Ik las het deze week nog in een artikel van De Correspondent, die er ook bijhaalde dat de landbouw juist weer twee keer zoveel subsidie krijgt als de cultuursector. Dat van dit aandeel van het BBP 32% door reclame wordt gevormd, waar het cultuur- en mediabeleid noch het bijbehorende overheidsbudget over gaan, doet dan minder ter zake. De Correspondent noemt 3,7%, en dat is het getal dat ook in mijn hoofd zat. Dat blijkt het oude cijfer uit de Satellietrekening 2015 te zijn, en dan voor de herziening. Het is wel meer dan de 3,4% van nu, dus beter in de lobby.
- B. **Werk** – qua werkgelegenheid zijn cultuur & media een zeer grote speler, met in 2018 330.000 banen en 4,3% van de beroepsbevolking, dat is inmiddels 10% meer dan in 2015. Ook een getal dat indruk maakt – wat is er veel werk! Maar wel opletten waar het precies over gaat. Want in 2020 publiceerde hetzelfde CBS het document 'feiten en cijfers over cultuur, sport en recreatie.' Dat betreft een andere doorsnede van de sector en die komt uit op 231.000 banen. Daarvan vallen er 133.000 onder kunst, cultuur en kansspelen. Jawel, kansspelen. Is dat cultuur? Of is het media?!?
- C. **Geld voor werk** – er dient zich in de combinatie een simpele gedachte aan: als er 3,4% van het BBP wordt gecreëerd door 4,3% van de werkenden, dan verdienen de werkenden in cultuur & media minder dan het gemiddelde in Nederland, namelijk maar 80%. En inderdaad staat in de satellietrekening dat de toegevoegde waarde per arbeidsjaar in de cultuur- en mediasector in 2018 73 duizend euro bedroeg, tegen 92 duizend euro gemiddeld voor de gehele economie. Dit is voer voor de spelers die zich bezighouden met fair practice en fair pay in de sector. En we moeten het zeker over de arbeidsmarkt in cultuur & media hebben.
- D. **Zelfstandigen** – laten we kijken naar de zelfstandigen oftewel de zzp'ers. Daar zegt deze satellietrekening veel over: van de 330.000 banen zijn er 140.000 voor zelfstandigen, dus 42%. Hier wordt een nadere uitsplitsing van gegeven. In de kunsten is het aandeel zelfstandigen zelfs 67%, maar in uitgeverijen maar 6%. Ook hier opletten dus! In de eerdergenoemde andere publicatie van het CBS uit 2020 met "feiten en cijfers over cultuur, sport en recreatie" bleken van de 133.000 banen in kunst, cultuur en kansspelen er 55.000 door werknemers en 78.000 door zelfstandigen te worden ingevuld. Dat betekent 59% zelfstandigen, en afgerond tot 60%, doet dat getal het nog beter in de lobby. Dat is ook het getal dat ik in mijn hoofd heb.

Uit welke bron het ook komt, het enorme aandeel zelfstandigen is een belangrijk beleidsgegeven. De sector worstelt hiermee. De uitspraak van voormalig minister Wiebes dat zelfstandigheid een keuze is, is slecht gevallen in de sector. Gijs Scholten van Aschat benoemde in reactie daarop dat er in Nederland maar 40 acteurs in dienst zijn, de rest is zelfstandig. Ook dat is een getal dat blijft hangen. Maar het portret bij de NOS van die ene breakdancer die het vak van danser door corona moest inruilen voor het ambacht van stukadoor is me toch vooral goed bijgebleven. Stalin zei al zoets: een miljoen doden is statistiek, één dode is een tragedie. Hoe dan ook, de statistiek laat zien dat het probleem van zelfstandigen op de culturele arbeidsmarkt zeer omvangrijk is.

Overheidsuitgaven aan cultuur

Over relevante statistieken gesproken: ik kom nu op mijn voorheen favoriete cijfers: de overheidsuitgaven aan cultuur. Dat is een apart hoofdstuk in deze Satellietrekening. Ik maakte jaarlijkse overzichten van de overheidsuitgaven per overheidslaag aan de verschillende soorten cultuur. Die cijfers zijn door het CBS voor het laatst gepubliceerd in 2012 per overheidslaag, per deelsector.

Het jaar daarna kwamen de bezuinigingen van Zijlstra op rijksgeld voor cultuur, die door veel provincies en gemeenten werden gevolgd. Dit was precies het moment waarop het CBS stopte met het inventariseren van de overheidsuitgaven aan cultuur. Pas in 2017 heeft het CBS deze statistiek weer opgepakt, maar op het grovere IV3-niveau – dat is openbare Informatie voor Derden, en verdeelt de sector onder in cultuur, musea, erfgoed en media. Die laag is iets dieper dan de Satellietrekening maar nog steeds vrij globaal. Trendonderzoek is door de tijdelijke stopzetting en herziening niet mogelijk. De Algemene Rekenkamer constateerde in 2015 dat het zicht op cultuurbezuinigingen van het rijk ontbrak. Volgens mij was deze kritiek een belangrijke aanleiding om de Satellietrekening te starten.

De totale overheidsuitgaven aan cultuur staan dus wel in de Satellietrekening. Dat hoofdstuk begint met een verrassende lijst wat er tot overheid wordt gerekend. Daarin staan ook instellingen uit cultuur & media zoals musea (met als voorbeeld het Rijks Museum), bibliotheken en omroepen. Het criterium hiervoor blijkt dat als meer dan 50% van de inkomsten van overheden komt, je daartoe behoort. Ik denk dat als je het aan deze instellingen, allemaal stichtingen, vraagt, dat zij zichzelf niet tot overheid rekenen. Ook hebben veel musea meer dan 50% eigen inkomsten. Hier lopen theoretische definitie en het gevoel voor de praktijk wel heel erg ver uit elkaar.

Het zij zo. Ik ben op zoek naar de cijfers die ik sinds 2013 mis. Gaat de Satellietrekening me die geven? In de tekst staan wel wat miljarden, maar zonder uitsplitsing. In de grafieken staan alleen percentages ten opzichte van totale overheidsuitgaven. Weinig informatief. Wel deze zin: “provincies geven maar weinig geld uit aan cultuur & media.” Daar wil ik meer over weten, maar dat vind ik niet in de tekst.

Dan maar de tabellenset in. De teksten komen immers voort uit bakken vol met data. Ik ben wel benieuwd hoeveel mensen de tabellenset induiken. Ik ben ook benieuwd wie die mensen zijn. Misschien interessant voor het CBS om te onderzoeken en te publiceren. Omdat ik vrij precies weet waar ik naar op zoek ben, vind ik daar de cijfers voor cultuur & media over 2015 en 2018 per overheidslaag rijk, provincies en gemeenten. Tot mijn spijt niet verdeeld naar deelsectoren van IV3 (oftewel globale deelsectoren), en niet verdeeld per provincie of categorie gemeente. Ik kom dus ook niet verder dan de constatering “provincies geven maar weinig geld uit aan cultuur & media.”

Duiding bij de cijfers

Dit brengt mij bij het laatste onderwerp van deze beschouwing: de duiding van de cijfers. Ik ben in de tekst van de Satellietrekening op zoek gegaan naar analyse, duiding en verklaring. Dit is de tweede editie, dus er kan zich toch inmiddels iets aftekenen, ook al zijn de cijfers van voor de coronacrisis. Afgezien van veel en voor economen heldere toelichtingen, worden de vragen *Waarom* en *Wat betekent dat* in mijn ogen niet echt beantwoord. Ik zal een voorbeeld geven, over productie en consumptie. Er staat dat het aandeel van cultuur & media in de binnenlandse productie is toegenomen van 3,6% naar 3,9%, dus 1,1 keer hoger. Het aandeel van cultuur & media in de totale consumptie is echter afgenomen van 3,2% naar 3,1%. Maar wat zegt dit nu? Ik heb zelf drie mogelijke interpretaties bedacht over wat er hier gebeurt met aanbod en gebruik:

- A) Je kan zeggen: er wordt enerzijds meer geproduceerd, er wordt anderzijds minder geconsumeerd, dus aanbod en gebruik raken uit balans. Dat lijkt me een probleem.

- B) Of er komt er juist méér balans, omdat er vroeger te weinig eigen aanbod was en het nu eindelijk beter aansluit op het gebruik. Dat is mooi, maar niet heel waarschijnlijk.
- C) Of zijn het niet zozeer het gebruik en het aanbod in cultuur & media die in absolute zin veranderen, maar juist wel in alle overige sectoren, waardoor het aandeel van cultuur & media daarbinnen verandert? Wat zegt dit dan?

Zonder duiding, toelichting of extra informatie kom ik daar niet uit. En dan is dit nog voor cultuur & media samen. Zijn er niet zulke grote verschillen tussen cultuur en media dat voor elk een andere aanname geldt? Na mij spreken Iris Daalder en Paul Rutten over respectievelijk cultuur en media, misschien dat zij het wel hebben uitgevonden. Maar dan ook binnen cultuur tussen kunsten en erfgoed? Ik had het wel fijn gevonden als zo'n analyse was gedaan. Kunnen we die analyse van het CBS zelf verwachten? Dat lijkt me een goed punt voor de discussie, al vermoed ik wel wat het antwoord is.

Ik ben vaak onder de indruk van de duiding door het Sociaal Cultureel Planbureau. Dat bracht in 2018 het fraaie document 'Het Culturele Leven' uit, waar ik al eerder aan refereerde. Daarin werd de data uit de eerste Satellietrekening (die op dat moment nog niet officieel gepubliceerd was) gebruikt, plus veel maatwerk van het CBS en andere bronnen. Dat leverde, om eerlijk te zijn, een veel rijker en kleurrijker beeld op dan alleen een Satellietrekening. Met veel plezier denk ik aan de wijze les die ik nota bene een paar jaar geleden in deze zaal kreeg van Andries van den Broek. Dat is de hierbij betrokken en ook vandaag weer aanwezige onderzoeker van het SCP. Hij stelt "het gaat er niet om wat je kan meten, het gaat erom wat je wil weten". Maar, o gruwel, het SCP heeft cultuur al twee jaar niet meer op de agenda staan en het onderzoek naar het culturele leven ligt bij het SCP zo goed als stil. De geschiedenis herhaalt zich: net nu het spannend wordt in crisistijd, blijkt dat het relevante onderzoek is gestopt.

Wie kan er dan wel duiding geven? Ik vestig mijn hoop op de Boekmanstichting. Jullie gebruiken deze data en veel meer van het CBS, zoals de Vrijtijdsomnibus, en vele andere bronnen, voor het vullen van de Cultuurindex en de Regionale Cultuurindex. Dit is inmiddels de Cultuurmonitor geworden. Daar staat veel in, telkens meer ook, de relevantie groeit. Ook daarbij spelen wel vragen over de snelheid en diepgang van de data die beschikbaar is. Ook het verzamelen van relevante en representatieve data blijft complex, dat zagen we weer bij de coronamonitor. Maar toch: de aandacht die er in dit huis is voor de betekenis van cijfers kan ik waarderen. Het is goed dat het inmiddels hier samenkomt.

Dat brengt mij bij mijn conclusie: we zijn op weg, maar die weg is nog lang

Nog één terugblik: in 2017 deed Berenschot onderzoek in opdracht van het Ministerie van OCW naar de ondersteuningsstructuur in de cultuursector. Een belangrijke functie in de ondersteuning is de informatievoorziening. We hebben toen de diverse sectorbrede onderzoeken tegen het licht gehouden, zoals die voor Cultuur in Beeld. Die onderzoeken werden door de sector gewaardeerd, maar er werden vraagtekens gezet bij de continuïteit van de onderzoeken en daarmee de mogelijkheden voor het volgen van ontwikkelingen en het duiden van verschillen. Wij constateerden toen dat er altijd een kloof bestaat en zal bestaan tussen de informatie die beschikbaar is en de informatie die gewenst is. We stelden ook vast dat er zoveel verschillende afbakeningen en definities mogelijk zijn vanuit gebruikersperspectief, dat dataverzamelaars daar nooit aan kunnen voldoen.

Als ik, ten slotte, die constatering uit 2017 leg naast de kritische beschouwing van deze Satellietrekening over 2015 en 2018 die ik net gegeven heb, is mijn conclusie dat we vooruit gaan maar dat we er nog niet zijn. Is het niet een mooi perspectief: een satelliet die de donderwolken aan ziet komen die boven de cultuursector gaan hangen, zodat het dak kan worden gerepareerd als de zon nog schijnt? Ik wens het u, beleidsmakers, onderzoekers en de sectoren cultuur & media van harte toe. Dank voor uw aandacht.